

På spaning efter det ”nordiska” och ”nordbarnet”

Baldur Kristjánsson

Denna text har kommit till inom ramarna för *NordBarn*; ett av Nordisk Forskerutdanningsakademi (NorFA) finansierat nätverk, bestående av barnforskare från Danmark, Finland, Island, Norge och Sverige. Textens syfte är att granska i vilken mån man kan tala om en specifikt ”nordisk barndom” eller kort och gott ett ”nordbarn”; alltså om uppväxtvillkor som såväl i människors föreställningsvärld som i någon reell mening kan betraktas som särskilt nordiska.

Ansatsen är till största delen historisk, även om andra sorters inslag förekommer. I den historiska delen uppmärksammas en rad ideologiska, maktpolitiska och socioekonomiska förhållanden, som under en längre eller kortare tid har rått inom delar av eller i hela Norden, och som antas ha förstärkt känslan av en kollektiv, nordisk identitet, och i dess förlängning lockat fram en föreställning om specifik nordisk barndom. En annan typ av inslag utgörs av offentlig statistik kring familjeliv i Norden och nordisk barn- och familjepolitik. De kanske tydligaste indikatorerna på en specifikt nordisk barndom kommer just från statistiska källor där de nordiska länderna jämförs med andra länder och regioner. Tredje typen av inslag består av forskningsmaterial från det så kallade *Basun-projektet*, ett forskningsprojekt om barndom och samhällsutveckling i de fem nordiska länderna (Kristjánsson 2001). Utifrån detta material görs en analys av hur levande föreställningen om det nordiska och en nordisk barndom är i småbarnsfamiljers vardagsliv. Vid denna analys ställer jag bl.a. frågor som: Förekom det överhuvud taget, bland de deltagande barnen och de vuxna som hade med dem att göra, några sociala interaktioner eller mentala överväganden som på ett entydigt sätt kunde kopplas till föreställningar om

det nordiska och en nordisk barndom? Och en annan fråga: Hur förhöll sig det nordiska i relation till det nationella, d.v.s. de enskilda ländernas nationella kulturer? Eller annorlunda uttryckt: Var nordiskheten i så gott som alla avseenden underordnad det inhemska, och i så fall i alla länderna eller bara några?

För att en kulturellt betingad gruppidentitet skall kunna bildas och bli livskraftig måste en hel del villkor uppfyllas. Till exempel krävs det att den kulturella gruppens medlemmar (alternativt blivande medlemmar) har en föreställning (falsk eller ej) om ett gemensamt ursprung; att de politiskt-ekonomiska intressena är likartade liksom människornas materiella levnadsvillkor; att de enskilda medlemmarnas livsformer och traditioner godtas av och harmoniserar inom gruppen; att medlemmarna delar värderingar och omvärldsförståelse samt att dessa kan kommuniceras inom gruppen. Men dessa villkor räcker dock inte. Det krävs ett tryck utifrån; några *andra* som har annorlunda referensramar, annorlunda umgänges- och symbolkoder, andra lojaliteter o.s.v. För en stark och varaktig kollektiv identitet krävs således en blandning av *intern* harmoni, genom upplevd likhet, samt *extern* spänning eller olikhet, där den senare ofta upplevs som ett hot; en kraft som riskerar att rubba, eller rentav förstöra en fungerande kulturell enighet. I många situationer är det utan tvekan så att det externa trycket väger tyngre för samkänslan än de interna faktorerna. Man förenas inför främmande makter; lägger gammalt groll åt sidan och gaddar sig samman.¹

I dagsläget har EU och visionen om ett enat Europa i hög grad påverkat den nordiska samhällsdebatten. Inte i någon del av Västeuropa har skepsisen inför detta projekt varit så stor som i Norden. Det märks inte minst av att både Island och Norge har valt att stå utanför även om de sannolikt enkelt skulle klara inträdeskraven. Samtidigt har de nordiska länder som valt att gå med – med undantag för Finland – på många områden varit mycket kritiska till EU. I Sverige har den skeptiska hållningen i hög grad varit kopplad till föreställningar kring just en god och anständig barndom, och avsikten att slå vakt om den offentliga barn- och familjepolitik som har tagit form sedan andra världskriget, men vars förberedelsearbete kan spåras till förra sekelskiftet (Björnberg 1999, Therborn 1993). Särskilt den första tiden efter den svenska EU-anslutningen märktes en mycket stark oro (främst hos Socialdemokratin

¹ De meningsskiljaktigheter som för närvarande finns mellan Danmark och Sverige vad gäller invandringen och hur den skall bemötas tyder dock på motsatsen, i dagsläget åtminstone (se t.ex. Jensen 2002).

och Vänsterpartiet) för att de mäktiga, familjekonservativa unionsbröderna i söder helt skulle slå sönder den nordisk-svenska socialpolitik som gett regionen internationellt rykte för att vara barn- och familjevänlig. Detta framhölls som ett viktigt argument för ett utträde ur EU, samt en revitalisering av den ”nordiska dimensionen”; ett slags nordisk union i modern tappning.² Det är naturligtvis svårt att uttala sig om allvaret i denna retorik.

Min utgångspunkt härövan har varit Sverige, främst på grund av att konturerna i argumentationen har varit särskilt synliga där (eller så beror det på att jag själv mest ingående har följt den svenska debatten kring det nordiska). Därmed är det inte sagt att sympatierna för det nordiska inte skulle vara utbredda i de andra länderna, även om intensiteten troligen varierar starkt.

Några historiska faktorer bakom den nordiska samkänslan

Det gemensamma kulturarvet

En starkt bidragande faktor bakom ett kollektivt, nordiskt medvetande är den nordiska mytologin och sagorna, nedtecknade i Snorra-Edda och i ett stort antal sagor (Íslendingasögur). Dessa litterära verk visar bl.a. att de forntida vikingarna for och flängde över hela regionen, som om den helt saknade nationella gränser. Det enda som gällde för den långväga resenären var att inte stöta sig med den lokale häradshövdingen eller kungen. Men råkade man ändå göra det, eller om denne kung eller hövding var av det mindre vänliga slaget var det aldrig fel att kunna förära samme hövding med en drapa på det fornnordiska språk som alla förstod. För den isländske vikingen, Egill Skallagrimsson, blev det rent av hans räddning. I Norden under vikingatiden fanns det, med andra ord, inga tydliga riksgränser i modern mening, och för det mesta verkade man uppleva sig som brödrafolk. Förvisso kunde man vara krigisk mot sina egna så det räckte – det gällde t.ex. nämnde Egill som vid sju-åtta års ålder tog hämnd på sin far genom att döda en av hans livegna – men i det stora hela riktades snarare stridslystnaden mot andra folkslag än de nordiska. Så var det i vart

² Särskilt Miljö- och Centerpartiet nyttjade i detta sammanhang termen ”nordisk dimension”, men då med hänvisning till en specifikt nordisk särart, omfattande något mer (och kanske också annat) än just barn- och familjepolitik.

fall under vikingatiden. Under medeltiden befann sig dock länderna i långa perioder i krig med varandra, främst de danska och de svenska kungarikerna, där Danmark länge drog det längsta strået. Detta till trots kan få, om några länder i Europa i modern tid ståta av en så lång, sammanhängande period då tvistemål mellan länderna lösts vid förhandlingsbordet.

Men förekomsten eller upplevelsen av ett gemensamt nordiskt kulturarv ligger också mycket närmare i tiden, och hänger bl.a. ihop med invecklade geografiska och nationella gränsomdragningar inom regionen. Således tillhörde i långa perioder mellan ca. 800 och 1658 de numera svenska landskapen Blekinge, Halland och Skåne det danska kungahuset. Och ända fram till ca. 1650-talet var Bohuslän ett norskt område. Sverige, å andra sidan, lade under sig stora delar av Finland, särskilt de kustnära områdena, som man behöll i stort sett fram till 1808-1809, då Finland föll i ryska händer. I sin egenskap av ö var Island befriat från fysiska gränsomdragningar av ovannämnda slag, men däremot har man under större delen av sin existens varit en koloni, först under Norge och därefter (från 1662) Danmark. Sin fulla självständighet uppnåddes inte förrän 1944.

Den nordiska samkänslan grundas emellertid inte enbart på omdragningar och genom historien överlappande riksgränser. Regionens historia inrymmer åtminstone två försök till skapandet av en nordisk överstatlighet, varav det första ägde rum år 1397. Då bildade Danmark, Norge och Sverige den så kallade *Kalmarunionen*.³ Den drivande kraften bakom denna union var Nordens då mäktigaste kungahus, det danska. Och det var Margarete, drottning av Danmark, som blev unionens första överhuvud.

Kalmarunionens syfte var bl.a. att upprätta ett gemensamt försvar, främst mot tyskarna och Hansaköpmännen som börjat uppträda alltmer maktfullkomligt inom regionen. Unionen upplöstes, inte utan blodspillan, år 1520.

Det senare unionsförsöket inleddes så sent som 1874, då Danmark, Norge och Sverige ingick en valutaunion som varade ända fram till första världskriget, 1914. Att denna union inte enbart omfattade en gemensam valuta framgår av att under dess livstid – redan omkring 1890 – inleddes ett nordiskt utvecklings- och samordningsarbete kring en gemensam familje- och socialpolitik (Therborn 1993). Inte mindre viktigt att notera är att detta arbete har fortsatt fram till dags datum, dock inte utan avbrott; under båda världskrigen gjordes det uppehåll, och efter Danmarks,

³ Finland och Island fanns också med, dock inte som självständiga stater.

Finlands och Sveriges EU-inträde torde ambitionsnivån ha sjunkit avsevärt. Det är troligen till stor del tack vare detta tidigt påbörjade arbete som dessa länder i dag kan ståta av en barn- och familjepolitik som är bland det mest ambitiösa som finns i västvärlden.^{4,5}

Det har emellertid inte enbart varit på grundval av självbelåtenhet och upplevelsen av ett gemensamt kulturarv som man hållit ihop. Händelser i omvärlden har i hög grad spelat in. Kalmarunionens grundande skedde delvis för att man skulle kunna värna om ”sin del av världen”, och för att man inte skulle bli uppslukad av främmande stormakter. Under 1900-talet tycks emellertid händelser i omgivningen dock snarare bidragit till ett *fjärmande* än till ett närmande (jämför t.ex. Jensen 2002). Vad den nordiska valutaunionen beträffar så var det knappast någon tillfällighet att den löstes upp samma år som första världskriget bröt ut. Danmark, Norge och Sverige gjorde allt som stod i deras makt att hålla sig utanför seklets två världskrig, vilket för de två förstnämnda endast lyckades under första världskriget, men för Sverige under båda två. Danmark och Norge ockuperades av tyskarna, Island av de allierade. Finland hamnade i en konflikt av ett helt annat slag med f.d. Sovjetunionen. Det råder knappast någon tvekan om att dessa länders skiftande krigsöden och traumatiska krigsupplevelser, och att dessa erfarenheter inte delades av Sverige, innebar en allvarlig knäck för visionen om ett enda stort nordiskt hem. Var och en drogs in i en ödesdiger och komplex händelseutveckling som man på många sätt sitter fast i än i dag. För Sverige har alliansfriheten upphöjts till en utrikespolitisk dogm. På samma sätt har danskar, islänningar och normän funnit det nästan lika självklart att delta i den nordatlantiska försvarspakten, Nato. Finland, däremot, har valt en neutral hållning i utrikespolitiska frågor. Under sovjettiden hade man inget annat val. Enligt flera opinionsundersökningar i både Finland och Sverige vill man i dessa länder förbli neutral.

⁴ För jämförande studier i ämnet hänvisas till Kamermann 1991, Haas 1996.

⁵ Dessa unionsförsök berodde knappast enbart på politikernas och kungarnas godtycke. De hade säkert också (i synnerhet när det demokratiska styret börjat växa sig starkare) en resonansbotten i folkdjupet. Exempel på det är den s.k. *skandinavismen*; en politisk-nationalistisk studentrörelse som växte fram i Sverige på 1800-talet. Inspirerade av en samskandinavisk vision anslöt sig året 1848 några hundra frivilliga svenska skandinaver till den danska armén och kämpade på Danmarks sida mot den tyska invasionsstyrkan. Ett enat Norden sågs också av svenskarna som en försvarsgarant mot Ryssland (Rosenblad & Söderholm, se webreferens).

Inomnordiska vandringsströmmar

Ända sedan vikingatiden har folkförflyttningar ägt rum inom Norden, ibland *storskaliga* men troligen ännu oftare i mindre skala. Massinvandring av norska vikingar till det nyfunna Island blev startskottet för bildandet av den isländska nationen. Stora landområden i både Sverige och Norge beboddes av utvandrande finländare (jfr. Ortsbenämningar som Finnmark, Finnskogarna o.s.v.); svenskar utvandrade till Finland, särskilt till skärgårds- och kustlandskapen; danskar flyttade till det närbelägna Skåne. Många av dessa medeltida vandringsströmmar var kopplade till dåtidens annekteringar och gränsdragningar, som var annorlunda mot vad de är i dag. Så när dessa folkförflyttningar ägde rum så var de knappast någon ut- eller invandring i modern mening.

Den inomnordiska annekteringen/kolonialiseringen ledde också till en annan slags kulturspridning – så var åtminstone fallet i relationen Danmark-Island; ämbetsmän från Danmarks övre samhällsskikt, handelsmän m.m., sändes till kolonin, och det var inte helt ovanligt (det gällde i synnerhet handelsmännen) att de stannade där för lång tid framåt, eller rentav permanent. På detta sätt exporterades också danska medelklassvärderingar och kutymor till Island där de togs emot av en (till storleken blygsam) inhemsk medelklass. Denna kulturella överföring kompletterades dessutom av en ström som gick i motsatt riktning; kolonins mest begåvade skolelever erbjöds utbildning i Köpenhamn, varpå många rekryterades till den danska utrikestjänsten där de skötte kontakterna till det ursprungliga hemlandet. Bilateral utbyten av detta slag var betydelsefulla såtillvida att de befrämjade en kulturell förtrogenhet och ett positivt samtalsklimat mellan länderna, bland annat omkring kraven på självständighet. Det var därför knappast tillfällighet att Islands självständighetskamp till stor del kom att bedrivas av en isländsk kulturell, utbildad och bosatt i Köpenhamn.

Folkströmmarna mellan de nordiska länderna har fortsatt i modern tid. Tack vare passfrihet och sedan några årtionden tillbaka en öppen, nordisk arbetsmarknad har arbetskraften kunnat röra sig fritt över gränserna. Bland annat av denna anledning har under de senaste decennierna hundratusentals finnar sökt sig till Sverige, liksom islänningar i tusen- och tiotusentals till främst Sverige och Danmark, men också till Norge. Många av de emigranter, men troligtvis oftare deras barn, har sedan bildat familj med någon från det nordiska värdlandet.

En annan typ av ömsesidigt utbyte handlar om de unga människor som bosatt sig – vanligtvis tillfälligt – i något annat nordiskt land för att fullborda sin utbildning. I Island finns det sekellånga anor för en sådan utvandring till Danmark. På senare tid har också sådant utbyte skett mellan Island och Sverige. Också för de andra länderna har det i olika kombinationer förekommit utbildningsbefrämjande utbyte.

Dessa, mestadels unga människor som kort- eller långvarigt bosatt sig i något annat nordiskt land, har givetvis kommit i kontakt med värdlandets livsmönster och livssyn och präglats mer eller mindre därav, inklusive i deras syn på barndom och familjeliv. De som sedan har återvänt till sina hemländer har tagit med sig de kulturella impulser som de utsatts för och bidragit till deras spridning över de nationella gränserna.

Härovan har vi talat om den *upplevda* känslan av inomnordiskt släktskap; känslan av att man i grund och botten tillhör en, i överförd mening, samma familj eller släkte. Men om vi vill komma det nordiska och en nordisk barndom närmare in på livet så räcker inte iakttagelser ur det förflutna som stödjer att så skulle vara fallet. Det krävs att vi försöker att ta itu med eventuella, och av många författare påstådda, likheter mellan de nordiska länderna; likheter som präglar dessa kulturers *samtid*.

Nordiska (o)likheter i samtiden

Teoretiska överväganden

Att försöka identifiera och analysera kulturella likheter av ett eller annat slag, mellan en handfull självständiga nationer som trots en delvis gemensam historia har olika sociala och ekonomiska förutsättningar, förefaller vanskligt och utgången oviss. Men låt mig ändå utgå ifrån att likheter verkligen finns, och att dessa är av stor betydelse för både barns och vuxnas levnadsvillkor. Att detta är ett vanskligt uppdrag beror bland annat på att begreppet *likhet* är till sitt väsen relationellt. För att kunna konstatera om likhet föreligger behövs, med andra ord någon form av ”spegling”, där det (i vårt fall) förmodat nordiska jämförs med något annat, helst ett stort kluster av länder, exempelvis andra västerländska välfärdsnationer.

Det är inte heller vilka aspekter eller attribut som helst som bör utgöra underlaget för konstaterandet av eventuella likheter eller olikheter. Skulle det till exempel visa sig att nordiska barn är mera allergibenägna eller har

en ljusare hårfärg än barn i övriga Västeuropa så är det i detta sammanhang en tämligen trivial iakttagelse, närmast ett kuriosum, liksom andra attribut som har med människors kroppsbyggnad eller utseende att göra. Vad som är mera relevant att utgå ifrån är den sociala verklighet som utgör barns och vuxnas vardagliga livsrum. Jag föreslår därför att följande sociokulturella aspekter bör ingå i sökandet efter likheter vs. olikheter: *För det första* olika förhållanden som ger struktur åt barns och vuxnas vardagsliv. Hit kan räknas föräldrars arbetsförhållanden och ekonomi; hurdana familjer barnen växer upp i; det offentliga stödet till barn och barnfamiljer; samt den fysikaliska uppbyggnaden av barnens vardagsmiljöer. *För det andra* bör vi intressera oss för de handlingar som barn och vuxna brukar ägna sig åt i sin vardag, samt för de traditioner och ritualer som de regelbundet utövar. *För det tredje* bör vi vara observanta på de normer och grundläggande värderingar som utgör den kulturella grundkoden, och som färgar av sig på det sociala samspelet på samhällets olika nivåer. Hit bör även det politiska etablissemanget och den förda politiken – exempelvis barn- och familjepolitiken – räknas (Bronfenbrenner 1979). *För det fjärde* bör den förhärskande världs- och människosynen i en kultur, eller en kulturell grupp, observeras. Styrs den, till exempel, till övervägande delen av *sekulära* (rationellt inomvärldsliga) överväganden, eller är den till största delen *religiöst* (utomvärldsligt) färgad?

En sista vansklighet beträffande likhetsbegreppet som bör begrundas gäller gränsdragningen mellan likt och icke-likt. Var går denna gräns? Med tanke på att likhet är ett relationellt begrepp måste svaret vara att det inte finns några absolut bestämbara gränser. Det beror, med andra ord, på vad och vilka man jämför med. Framstår, till exempel, de nordiska ländernas barnförståelse och barndomsvillkor som *inbördes* lika i jämförelse med andra länder så kan man säga att det i detta avseende förekommer likhet. Detta sätt att avgöra om det finns likhet är analogt med den variansanalytiska principen att för att man skall kunna tala om en distinkt grupp – eller ”kluster” som det benämns inom statistiken – bör den så kallade inomgruppsvariansen vara mindre än mellangruppsvariansen.

Betoningen på social jämlikhet

Är det något kulturellt drag som anses särskilt utmärkande för Norden så är det en stark betoning på social jämlikhet; visionen att ingen skall behöva lida nöd på grund av livsomständigheter som ligger bortom vad han eller hon kan kontrollera, till följd av börd (klasstillhörighet), hälsotillstånd;

vilken typ av familj man föds in i; vilken livsfas man befinner sig i, för att ta några exempel. För att kunna leva upp till dessa övergripande mål krävs en vaksam och aktiv statsmakt, beredd att åtgärda sociala orättvisor och slå vakt om utsatta gruppers rättigheter. Till de sistnämnda har man bl.a. kommit att räkna barn och kvinnor. Denna politiska grundsyn återspeglas i en prioritering av kollektiva lösningar och resursstarka offentliga institutioner, som t.ex. i form av bidrag riktade till sociala grupper som uppfattas som svaga samt en generös utbyggnad av barnomsorg. Dessa förhållanden utgör några av grundelementen i Therborns porträttering av den nordiska ”*family of nations*” (Therborn 1993); i det som Esping-Andersen benämner den ”*skandinaviska modellen*” (Esping-Andersen 1990); samt i vad ännu andra refererar till som den (nordiska) ”*välfärdsstaten*” (Ólafsson 1989a, 1989b, 1999).

Varför förefaller värderingar av detta slag ha fått så starkt fotfäste just i Norden? Det naturligtvis omöjligt att ge ett säkert svar på, och troligen handlar det om flera, sammansträlade omständigheter. En orsak kan vara socialdemokratins och arbetarrörelsernas traditionellt starka ställning i Skandinavien; främst i Sverige men också i Danmark och i någon mån Norge.⁶ Fastän samtidigt kan det ses som verkan snarare än som orsak. Men visionen om ett *folkhem* – en metafor som särskilt i Sverige används titt som tätt för att fånga människors drömmar om det jämlika samhället – är äldre än den nordiska socialdemokratin, varför flera omständigheter bör tas med i räkningen. En annan delförklaring kan vara att i jämförelse med andra västeuropeiska länder skedde industrialiseringen av de nordiska länderna mycket sent. Man var i huvudsak landsorts- och glesbygdsfolk fram till sent 1800-tal, tidigt 1900-tal; i Finland och Island så länge som fram till ungefär mitten av 1900-talet (Hoffman 1997). Det förindustriella samhällets *gemeinschaft* och ömsesidiga solidaritet (à la Tönnies och Durkheim) har därför troligen haft en djupare folklig-kulturell förankring hos nordborna än i kulturer som en eller två generationer tidigare hade hunnit bli urbana industrisamhällen. Nordens sena inträde i den industriella marknadsekonomin hade också en annan, nog så viktig effekt. I motsats till de länder som hade sitt industriella genombrott tidigt slapp de nordiska länderna delta i den kostnads- och mödosamma utvecklingsprocess som efterhand ledde fram till en fungerande marknadsekonomi. De nordiska länderna förvandlades därför mycket snabbt från underutvecklade, fattiga

⁶ I Finland och Island har socialdemokratin eller socialistiska partier inte spelat samma avgörande roll i samhällsutvecklingen (Guðmundsson 1997).

randstater – fattigare än sina europeiska grannar – till att bli nyrika och hyggligt välmående nationer. Denna specifika sammanstrålning av historiska omständigheter kan, enligt min mening, ha bidragit till att man i de nordiska länderna inte behövde nöja sig vid en abstrakt vision om social jämlikhet; man hade de ekonomiska förutsättningarna att gå från ord till handling.

Men som redan framgått varierade den inomnordiska tidtabellen och de politiska förutsättningarna för den sociala moderniseringen. Särskilt Finland och Island kunde inte delta på lika villkor med de andra länderna; dels kom de senare in i industrisamhället, dels var socialdemokratien och arbetarrörelsen förhållandevis svag i dessa två länder. Följaktligen var man från början både fattigare och mindre politiskt motiverad att avsätta stora resurser till en offentligt reglerad social välfärd.⁷

Som framgick inledningsvis påbörjades redan omkring 1890 ett nordiskt utvecklings- och samordningsarbete kring en gemensam familje- och socialpolitik. Var det något land som kände sig mera hemmastatt och komfortabelt i detta samarbete och dess inriktning än andra så måste det ha varit Sverige; som den största nationen; som det land med den starkaste nordiska samkänslan⁸; som det land som hade den starkaste socialdemokratien; och sist men inte minst viktigt som det rikaste landet – i synnerhet efter andra världskriget. Ur denna uppräkningslista kan härledas att den samordnade nordiska sociallagstiftningen – inbegripet dess barn- och familjepolitiska del – till stor del skedde på Sveriges villkor, i vart fall vad gäller systemets uppbyggnad och andemening.

De ekonomiska stödnivåerna kunde dock omöjligt bestämmas centralt, vid de nordiska samordningsmötena eller på annat sätt. Säkert kände alla länder viss förpliktelse att följa föreslagna riktlinjer och rekommendationer, men dessa har måst passera varje enskilt lands

⁷ Här finns det dock fler dimensioner att ta hänsyn till. Norge har inte heller utmärkt sig för någon särskilt aktiv stödpolitik till barnfamiljer, i vart fall inte jämfört med Danmark och Sverige (se bl.a. uppgifter under nästa rubrik).

⁸ En sådan bedömning är naturligtvis alltid något subjektiv, men i Sverige – eller i vart fall i det svenska språket – verkar det ändå så som att man många gånger förväxlar det svenska och det nordiska. Således sjunger man i sin nationalsång ”Jag vill leva och jag vill dö i Norden”, som om inte det var det egna landet som skulle vara den naturliga livsarenan utan hela den nordiska regionen. Andra tecken på en sådan språkförväxling är att en del svenska frivilligorganisationer, offentliga myndigheter och privata företag har adjektivet ”nordiskt” i sitt namn även om det uppenbarligen handlar om helsvenska verksamheter.

parlament där det krävts harmonisering med en mängd andra politiska målsättningar samt med all slags budgetövertäckningen.

Nordisk barn- och familjepolitik

Den nordiska barnfokuseringen

De nordiska länderna – alltså oftast anförda av Norge och Sverige – har under det senaste seklet eller så gjort sig internationellt kända för att vara synnerligen uppmärksamma på barnet som egen individ med egna rättigheter som det är statens och myndigheters uppgift att slå vakt om (Therborn 1993). Vi kan se detta som ett uttryck för den nordiska jämlikhetssträvan, men här kan det också döljas andra och djupare kulturhistoriska processer. Detta intresse har bl.a. återspeglats i en livlig, offentlig debatt kring barnrelaterade teman. Inte minst i Sverige har debattens vågor stått höga.⁹ En pionjär i detta sammanhang var författarinnan och samhällsdebattören Ellen Key som i slutet av 1800-talet kom ut med en skrift, i vilken hon med emfas uppmanade statsmakarna till att göra det sekel som då stod för dörren till ”barnets århundrade”.¹⁰ Andra förgrundsgestalter i den svenska debatten kring barns situation var makarna Myrdal. Den angivna utgångspunkten för deras engagemang var dock inte barnet eller barnfamiljen som sådan utan vad som de uppfattade som det katastrofala låga barnafödandet i Sverige – därav namnet på deras bok i ämnet; ”Kris i befolkningsfrågan” (Myrdal & Myrdal 1934). Utbyggnaden av offentlig barnomsorg, där barnen togs om hand av kompetent personal sågs som den enda framkomliga lösningen på dessa problem.

Myrdals argumentation vilar på en ur moderniseringssynpunkt fundamental omständighet; nämligen en växande motsättning mellan familjeliv och föräldraskap, å ena sidan, och arbetslivet och dess anspråk på föräldrars tid och energi, å den andra. Jämför man med jordbrukssamhället där försörjning, familjeliv och uppfostran upp gick i

⁹ För en nutidshistorisk exposé av den svenska debatten hänvisas, exempelvis, till Hultqvist (1990, 1995) och Ohrlander 1992.

¹⁰ Key 1927. Det är värt att notera att den nordiska barnfokuseringen börjar göra sig gällande ungefär vid den tidpunkt då det nordiska samarbetet kring sociala frågor börjar. Ungefär samtidigt kommer Ellen Key in på den offentliga scenen. Det är mycket troligt att Sverige har kommit till de nordiska samordningsmötena med Ellen Keys och andra debattörers idéer i bagaget och försökt att få gehör för dem där.

varandra, är detta minst sagt en sensationell utveckling. Ett sätt att mildra konflikten är att, samtidigt som båda föräldrarna ges förutsättningar att förvärvsarbeta, göra det möjligt att samtidigt utöva sitt försörjande och föräldraskap. Och även denna svårlösliga knut skulle en offentlig, subventionerad och högkvalitativ barnomsorg lösa.

Två färska exempel på den kollektiva, nordiska barnfokuseringen:

- Sverige var först i världen med ett lagstiftad förbud mot aga av barn; alltså fysisk bestraffning eller våldsutövning mot barn, även från föräldrarnas sida. De andra nordiska länderna har sedan följt efter, liksom flera andra länder i västvärlden.
- Norge var första nation att införa en särskild myndighet, en barnombudsman, vars funktion är att se till att barns behov och intressen blir tillgodosedda inom lagstiftning och andra områden i samhället. Även i detta avseende har övriga Norden och sedan en växande skara av länder följt efter.

En följd av den statliga strävan att aktivt slå vakt om vad som anses vara i barns intresse har blivit att man, från det offentliga sida, i ökad utsträckning är beredd att pruta på föräldramakten visavi barnen. Bedömer en lagövervakande myndighet och dess experter att ett barns välfärd är i fara legitimerar det en offentlig intervention. Detta är i och för sig inget nytt – tendenser till detta fanns ju redan i det förindustriella samhället – men i takt med att det lagstiftas alltmer kring barns skydd ökar denna benägenhet. Men en sådan ”familjeinterventionistisk” hållning är inte särskilt stark i hela Norden; till exempel inte i Island, och sannolikt inte heller utanför de nordiska storstadsregionerna.¹¹

Offensiv familjepolitik

Vi har sett att det är svårt, och egentligen meningslöst, att försöka tala om barndomen utan att samtidigt komma in på föräldraskapet, familjelivet och samhällsideologin. Det går en kausal linje från betoningen på individens jämlikhet till respekten för barnet som individ, till det stora samhällsintresset för barnfamiljers villkor, till den politiska beredvilligheten att vilja stötta dem, och om så anses nödvändigt påverka familjelivet ”från insidan”. Aktivt, offentligt stöd och likaledes aktiv

¹¹ Vad Island beträffar hänvisas bl.a. till Júlíusdóttir (1993), Kristinsdóttir (1998).

kontroll tenderar således att gå hand i hand.¹² Detta samband blottas inte minst i lagstiftningen som har den dubbla funktionen att kontrollera och att stötta. Sådant brukar kosta i form av offentliga transfereringar. Följande tabell visar storleken av det offentliga barnstödet i de tre nordiska EU-länderna jämfört med några andra EU-länder.

	Par med barn	Ensamstående föräldrar
Danmark	71.8	85.0
Finland	76.5	79.4
Sverige	72.1	91.9
Belgien	61.5	73.9
Holland	23.1	62.3
Italien	-39.0	0.0
Spanien	-20.0	8.6
Storbritannien	12.1	34.1
Tyskland	-4.3	15.1

Tabellen talar närmast för sig själv: inom EU står de nordiska EU-länderna i en klass för sig när det gäller att skapa jämlika ekonomiska villkor mellan barnfamiljer och andra grupper i samhället.¹⁴ För Sveriges del bör iakttas

¹² Se t.ex. hur både Hedborg 1995 och Tauberman 1995 – den förstnämnda f.d. socialförsäkrings- och familjeminster i en svensk socialdemokratisk regering under 1990-talet – ser föräldrarnas rollfördelning inom familjen som ett nyckelområde för att öka jämställdheten mellan könen. De svenska statsmakterna bör, i enlighet därmed, målmedvetet stifta lagar som syftar till att ändra rollfördelningen i en mera jämlik riktning. Observera att jag polemiserar inte med denna ståndpunkt, men vill rikta uppmärksamheten på tankegångarna som sådana samt deras implikationer.

¹³ Källa: Ditch, m.fl. 1996 (s. 54, tabell 4.5). Här i förkortad version.

¹⁴ Det bör dock påpekas att EU-landet Frankrike saknas. Det troliga är emellertid att Frankrike ligger i nivå med Belgien. Denna tolkning grundas på att en betydande del av de i tabellen redovisade transfereringarna torde gå till offentliga förskoleverksamheter och skolutbildning.

att det ligger högt över andra länder i tabellen vad gäller stödet till ensamstående föräldrar. Med tanke på hur utsatta ensamstående föräldrar är (som grupp betraktat) stödjer det bilden av Sverige som ett, i internationell jämförelse, synnerligen jämlikt land.

Varken Norge eller Island finns med i översikten. Var skulle de stationera sig i tabellen? Knappast särskilt högt. Norge, som av de nordiska länderna lägger ned nästlägst andel av sin BNP på familjestöd, lägger ned ca. 3/4-delar av det som topplandet Sverige gör, men Island knappt 2/3-delar.¹⁵ Det är tveksamt om dessa låga andelar skulle räcka till att placera dem i grupp med de andra Nordländerna.¹⁶

Den mest näraliggande förklaringen till den finsk-dansk-svenska särställningen i tabellen härovan är den ambitiösa satsningen i dessa länder på en offentlig, subventionerad barnomsorg. Resurstilldelningen har varit av sådan art och storlek att enligt flera ledande experter på området är barnomsorgen i dessa länder – för det mesta brukar man tala om den svenska i sammanhanget – av högre kvalitet än i något annat land.¹⁷ Enligt en färsk OECD-rapport är den svenska barnomsorgen en modellverksamhet som alla andra länder borde ta efter. Ingen skugga skall falla på Sverige, men enligt min mening (baserad bl.a. på egna erfarenheter inom det nordiska Basun-projektet) håller de offentliga förskole- och barnomsorgsverksamheterna i de andra länderna även en mycket hög standard.

Nordiska familjeförhållanden

Den för Norden så starka betoningen på social jämlikhet och individens frigörelse (särskilt kvinnans och barnens; mannen anses ju ha ett försprång i det avseendet) är, utan tvekan, en bidragande orsak till att de band som håller familjemedlemmarna – i synnerhet föräldrarna – har försvagats i dessa länder. Det yttrar sig bl.a. i en mycket hög andel ensamstående

Med tanke på att Frankrike står av ett ambitiöst skolsystem för förskolebarn, *école maternelle*, kan vi vara säkra att de skulle hamna högt på listan. Men eftersom Belgien har i stort sett samma system så ligger troligtvis dessa två länder ungefär i jämnhöjd med varandra.

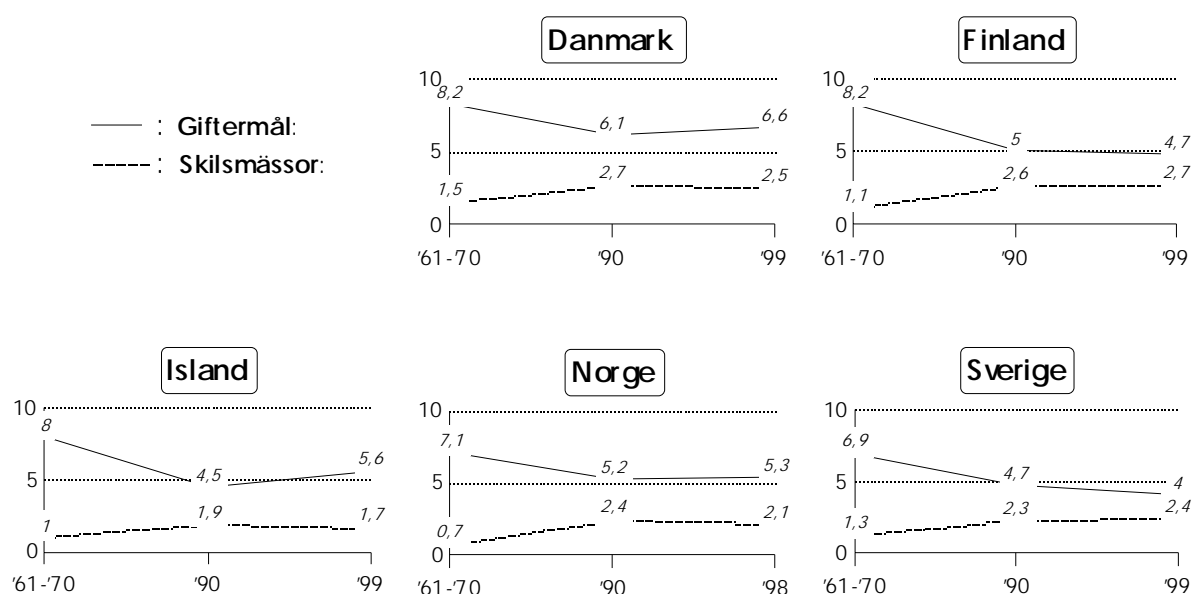
¹⁵ Familieydelse i Norden 1989, s. 118.

¹⁶ Det bör emellertid beaktas att resonemanget bygger på statistik från 1989. Men enligt en färsk isländsk rapport har det på senare år gjorts så dramatiska nedskärningar inom det isländska socialförsäkringssystemet att det till ersättningsnivåerna och systemets andemening påminner numera om Australiens och Nya-Zeelands än något europeiskt dito (Ólafsson 1999).

¹⁷ Se t.ex. Kamerman 1991, Haas 1996.

mödrar i de nordiska länderna. Enligt Lassbo (1999) är andelen ensamstående mödrar i Norge den högsta i Europa; runt 21 %, tätt följd av Danmark och Sverige som (tillsammans med Irland och Storbritannien) ligger strax under 20 %. Lassbo hävdar dessutom att den allmänna attityden i de skandinaviska länderna till ensamförälderskapet är mera liberal än i övriga Europa. Andra indikatorer på uppluckringen av de traditionella familjebanden är, att som helhet betraktad, sjunker giftermålsfrekvensen i de nordiska länderna samtidigt som skilsmässofrekvensen ökar.¹⁸ Följande diagramsekvens visar hur denna utveckling ser ut för ungefär de senaste fyra decennierna. En av fördelarna med att välja så långt intervall är att smärre fluktuationer som normalt förekommer, t.ex. beroende på konjunktur- och modesvängningar, rundas av om de sätts in i en längre trend.

Diagram 1. Den nordiska giftermåls- och skilsmässofrekvensen (per 1000 invånare i alla åldrar) över perioden 1961-1999¹⁹

Ser vi till hela perioden är bilden entydig; färre gifter sig, fler skiljer sig. I ett kortare perspektiv är dock bilden mera komplex; i tre av länderna tycks trenden ha vänt under 1990-talet, bara marginellt i Danmark och Norge men desto mer markant i Island. I Finland, men särskilt i Sverige,

¹⁸ Denna utveckling är dock inte unik för Norden (jfr. t.ex. Rossi 1987), men inte desto mindre är den mera markant i dessa länder än i några andra länder.

¹⁹ Nordisk statistisk årsbok 1991, 1996 respektive 2000.

fortsätter den långsiktiga trenden.

Det kan vara värt att reflektera över dessa variationer. Vad beror t.ex. den stora kontrasten mellan Island och Sverige på? Några uttömmande svar kan naturligtvis inte ges, men sociokulturella förhållanden på makronivå spelar säkert in. Låt mig föreslå några. Vad gäller Island så genomfördes under sent 1980-tal en skattereform som gynnar gifta och samboende, genom att ett betydande personavdrag gjordes överflyttbart mellan makar (gifta eller samboende). Samtidigt har nivåerna på kontantstöd till barnfamiljer och ensamföräldrar inte hållit jämna steg med utvecklingen i de andra nordiska länderna.²⁰ Det förefaller således som att man från de isländska statsmakternas sida har strävat efter att vidmakthålla, och i någon mån återskapa, ett kollektivt beroende inom en tätt sammanhållen familj.²¹ Vad gäller Sverige så genomled man där en kraftig recession under 1990-talet, som kan ha rubbat unga människors framtidstro och vilja att bilda familj. Men faktum är att också Island under samma period hade en liknande ekonomisk tillbakagång, liksom Finland där barnfamiljer drabbades minst lika hårt som i Sverige. Konjunktursvängningar kan i och för sig vara en viktig förklarande faktor *inom* en samhällskultur, men det är fullt möjligt att reaktionerna blir olika *mellan* kulturer, t.ex. beroende på storleken på och konstruktionen av det offentliga stödet till barnfamiljer. Av diagramsekvensen härovan framgår att giftermålsfrekvensen konsekvent har varit lägre i Sverige än i de andra länderna. En möjlig förklaring, men knappast en uttömmande sådan, kan vara att av arbetsmarknads- och regionalpolitiska skäl har de svenska statsmakterna länge strävat efter att öka rörligheten inom landet. Som ett led i detta – fastän här ligger det också andra fördelningspolitiska bevekelsegrunder bakom – har man byggt upp en hyresmarknad, som dessutom till stor del är kommunal, som till omfånget saknar motsvarighet i övriga Norden och troligtvis i hela västvärlden. Av denna anledning äger färre sin bostad i Sverige än i de flesta andra länder, vilket gör att vid en eventuell skilsmässa blir bouppe delningar relativt enkla, samtidigt som det finns – eller i vart fall har gjort det – en välfungerande hyresbostadsmarknad. Under dessa omständigheter får beslutet att gifta sig eller skiljas en annan

²⁰ Nordisk statistisk årsbok 2000.

²¹ Det bör emellertid påpekas här att också den norska skattelagstiftningen premierar äktenskapsfamiljen. Det är det enda landet i Norden som fullt ut tillämpar en kollektiv beskattning av familjeinkomsten (Björnberg 1999).

innebörd än där båda makarna verkligen lagt ihop sina sparade pengar, kanske under flera år i den gemensamma bostaden.^{22, 23}

Den postmoderna typfamiljekonstellationen

Mot bakgrund av den redovisade statistiken tyder det mesta på att den närmaste framtidens nordiska barn kommer att växa upp under mindre stabila familjeförhållanden än hittills har varit fallet. Dock behöver inte utvecklingen överallt se likadan ut, inte ens inom Norden. Vad gäller Sverige pekar dock utvecklingen ganska entydigt åt det hållet. Men betyder det att vi snart ser slutet på kärnfamiljen som den familjeform som lotsar de flesta nordiska barn genom barndomstiden? Nja, det beror på vad vi menar med "kärnfamilj". Menar vi med detta begrepp det gamla industri- eller snarare fabrikssamhällets enförsörjarfamilj, där mamma och pappa var gifta, där alla barnen i familjen var deras biologiska avkommor, och där mamman tog hand om barn och hem medan pappan var familjens enda försörjare; ja, då är kärnfamiljen naturligtvis så gott som redan död. Frågan är dock om den någonsin har varit särskilt vital i de nordiska länderna (Gaunt 1983). Det var den dock i de delar av västvärlden som hade längst sammanhängande industriell period, d.v.s. i Västeuropa och USA. Denna familjeform utgjorde vid denna tid en rationell anpassning till ett samhälle där maskulin kraft och fysisk uthållighet var det som mest efterfrågades på arbetsmarknaden; inom t.ex. tung industri och gruvdrift och för byggnads- och konstruktionsarbete. Det var också i dessa länder som industri-samhällets familjeform upphöjdes till ett ideal; den "klassiska" kärnfamiljen. Men såsom redan framkommit kom de nordiska länderna mycket sent in i den industriella samhällsfasen, särskilt Finland och Island som förblev i huvudsak glesbygds- och jordbrukskulturer ända in på 1950-talet (Hoffman 1997). Det kan vara en bidragande orsak till varför de nordiska länderna verkar ha en högre tolerans för andra former av familj och familjeliv än som vanligtvis förknippas med begreppet kärnfamilj, och som de flesta andra västländer står för.

Så om kärnfamiljen i sin strikta mening är död; vilken kärnfamilj kan det då finnas? Egentligen är det en lek med ord, men om vi låter kärnfamilj

²² Två saker är värda att understryka i sammanhanget. För det första så bor merparten av svenska barnfamiljer i eget hus, även om denna andel är låg i internationell jämförelse. För det andra genomgår det svenska bostadssystemet för närvarande en förändring. Allt fler hyresrätter förvandlas till bostadsrätter, varvid det svenska systemet närmar sig vad som är vanligt i omvärlden.

²³ För en mera detaljerad framställning i ämnet hänvisas till Kristjánsson (2001).

stå för den sortens familjetyp och familjeliv som i vart fall nordbor ser och länge har ansett vara en normal, och fullgod uppväxtmiljö för barn, så tror jag inte att den på långa vägar är död. Innebördsmissigt är detta en ganska vidöppen familj. De barnfamiljer som faller in under denna familjeordning har egentligen bara en viktig sak gemensamt, nästan allt annat kan variera. Denna ”sak” är ett eller flera barn som föräldrarna fått inom sin parrelation. En sådan minimalistisk definition på en vanlig familj utesluter inte att föräldrarna kan ha fått barn i en tidigare relation, som antingen bor hos dem eller hos den andra biologiska föräldern. Denna definition innehåller heller inga föreskrifter kring huruvida båda föräldrarna förvärvsarbetar eller ej; i det stora flertalet handlar det dock om en tvåförsörjarfamilj. Det som skiljer denna familj från en gammaldags kärnfamilj är att, ifall den förutom föräldrarnas gemensamma barn också inrymmer styvbarn, så har den olika innebörd för barnen. För de barn som är födda inom relationen framstår familjen som kärnfamiljeliknande (i den mån som barn tänker i sådana kategorier, vilket de knappast gör). För barn som har medföljt sin förälder ur en tidigare relation framstår familjen mera som en styvfamilj, fastän ingen ”renodlad” sådan. Ifall föräldrarna har barn ur en tidigare relation, som bor växelvis i denna tänkta familj och hos sin andra biologiska förälder, framstår familjen som något helt annat; ett slags ”två-kärnefamilj”. Liknande tankeexperiment kan utföras beträffande föräldrarna. De roller och relationer som de har inom sin familj, liksom hur de upplever sin nuvarande familj, torde i betydande grad färgas av vilket av sina barn de för stunden interagerar med eller tänker på.

Denna ”dekonstruktion” av denna innebördsmissigt vittomfamnande moderna barnfamilj låter sig kanske bäst sammanfattas med omdömet att detta brukar vara en *rörig* familj att växa upp i, med komplicerade konstellationer av relationer som kräver en skicklighet att hantera. Risken torde därför också öka att den inte lyckas hålla samman under ett barns hela barndomstid.

En pinocchio eller livs levande? Om nordbarnets närvaro i några nordiska barns vardagsliv

Aristoteles ställde en gång följande fråga (ungefär) angående tidens mysterium: Skulle tiden finnas om ingen fanns för att registrera den? Överfört på hela fenomenvärlden tycktes Aristoteles mena att den inte

skulle kunna existera om den inte fanns i vårt medvetande. I fall detta är riktigt så torde samma gälla "nordbarnet"; det existerar bara i den mån som det är registrerbart för vårt medvetande.

Mot min tidigare bakgrund inom det nordiska Basun-projektet, som omfattar drygt 120 utförliga beskrivningar av 5-åriga barns vardagsliv i Norden,²⁴ är det därför frestande att ställa sig frågor som dessa: Hur levande är föreställningen om nordbarnet i barns och vuxnas vardagsliv? Är det nordiska på något sätt föremål för kulturell överföring (från vuxna till barn) i det moderna Norden? Eller är det bara det nationella, det egna landets kulturarv och historiska lärdomar, som innehar denna ställning? För att försöka närma mig svaren på dessa frågor har jag gjort ordsökningar igenom Basun-projektets alla föräldraintervjuer och intervjuer med barnens barnomsorgspersonal. De ord som det har sökts på är "Norden", "kultur", "kulturarv", "historia", "Danmark", "Finland", "Island", "Norge", "Sverige" inklusive adjektiven av dessa ord. Som läsaren förstår är det inte frågan om någon ambitiös, djuplodande analys utan snarare ett försök att ta reda på sådant som:

- Hur vanligt är det att de vuxna som har med barnen att göra hänvisar till Norden, det nordiska eller det egna landet och kulturen i sina vardagsskildringar och motiveringar kring barnens sociala interaktioner?
- Hur färgat av historien och av kulturtraditioner är det moderna vardagslivet i Basun-barnens familjer?
- I vilka sammanhang tillgriper de vuxna hänvisningar till den egna kulturen eller till Norden?

När jag tar mig an att besvara dessa frågor så gör jag det utifrån vad de vuxna Basun-informatörerna explicit säger härom, och bortser från det ganska självklara att stort sett allt som händer i nuet på ett eller annat sätt har kopplingar bakåt i tiden. Vad gäller den första frågan blir svaret kort och gott att knappast några hänvisningar görs till sådant som kvalificerar att kallas ett gemensamt, nordiskt kulturarv. Och i det stora hela stödjer Basun-studien Anthony Giddens' (1981) tes om att det senmoderna vardagslivet – och det som skiljer det från tidigare epokers dito – är avsaknaden av rutiner, förankrade i nedärvda traditioner. Men den bild som framtonar ur Basun-materialet är dock något mera komplex; bl.a. därför att

²⁴ Se Kristjánsson (2001) för en utförlig beskrivning av detta projekt.

barns moderna vardagsliv vanligtvis utspelas på två eller fler arenor: hemma, i skolan/förskolan, på fritidshemmet, samt ibland mer eller mindre regelbundet i någon fritidsverksamhet. Det ligger i sakens natur att dessa arenor tillhandahåller olika erfarenheter som kan variera längs axeln tradition-modernitet. Denna komplexitet måste vägas in i analysen av hur, alternativt i vilken grad, Basun-barnens vardagsliv är färgad av historiska förhållanden och kulturtraditioner.

Ser vi enbart till hemaarenan så lever de allra flesta Basun-familjer ett liv, synnerligen avskalat från historiskt och traditionellt nedärvda rutiner. I stället förefaller man på det hela taget mest upptagen av att få det ”här-och-nu-liga” vardagslivet att gå runt; d.v.s. att inom befintliga tidsramar klämma in det som måste göras, samt att detta skall ske på ett sätt som man finner acceptabelt. Det acceptabla bestäms, i sin tur, av en mängd sammanvägda hänsyn, som till exempel: föräldrarnas föreställningar om ett anständigt familjeliv; om hur de prioriterar sina egna behov som individer visavi varandra, men framför allt om hur de uppfattar sina barns behov. Vid jämkningen av dessa, ibland kontrasterande synsätt uppvisar föräldrarna för det meste en pragmatisk flexibilitet, befriad från ortodox fastlåsta positioner av religiösa eller andra slag.

Men Basun-materialet innehåller avvikelser från grundregeln om ett traditionsavskalat familjeliv, och då händer det att beskrivningen har något av löjets skimmer över sig (möjligtvis förstärkt av Basun-rapportörens framställning). I sammanställningen av intervjun med svenske Mons' föräldrar står bl.a.:

Mor och Mons är väldigt historieintresserade och flitiga museibesökare. De är vikingagalna båda två. Men det förstår inte hans kompisar på dagis (varvid mor tycks antyda att detta intresse upplevs som udda av de andra barnen). Mons har följt med mor till lekskolan (anm.: där arbetar mor). Där har de bl.a. klätt ut sig till vikingar. Mons var då vikingapojke utklädd i en ”vikingakostym”, som mor hade sytt, och dessutom hade han en riktig kniv.

Men det finns fler och kanske mindre anekdotiska illustrationer att hämta ur Basun-materialet.

Danska Marens far (som f.ö. är sjukskriven lärare) är mån om att hon och hennes syskon ”kan sin historia”, dock inte så långt tillbaka som till den nordiska vikingatiden, men väl till förhållanden som rådde i det tidiga, danska industrisamhället, samt då föräldrarna själva var barn. Av intervjun

framgår att syftet med detta tycks vara att göra barnen politiskt medvetna. I intervjun med föräldrarna kommer det historiska temat upp i samband med att föräldrarna berättar om de restriktioner man har på Marens och syskonens tv-tittande.

I stället för TV snakkar föräldrene med Maren om de böger, de læser, om politik og om gamle dage, hvordan det var da forældrene var børn. De prøver ”på bedste vis at indoktrinere dem” bl.a. ved at far holder ”foredrag” for børnene om arbejdskampe, fagforeninger, børnearbejde osv. Meget af det går hen over hovedet på Maren, men det sker også, at hun bliver optaget af noget af det, de snakker om, og spørger interesseret videre. Ellers har hun som den yngste ... retten til at ”stå af”, hvis hun ikke kan følge med i hvad der snakkes om, og så sker det, at hun ligger på skødet af far eller mor og falder i søvn.

I intervjun med Marens förskollärare, Jette, framkommer att också barnen i daginstitutionen får ta del av faderns historiepassion. Man tycker annars att det ibland tar sig en aning groteska former. Jette berättar att man är...

meget glad for forældrenes (specielt fars) engagement i børnehaven ... Det sker at han ringer, hvis han laver noget spændende, og tilbyder at de kan komme med nogle børn og være med, f.eks. fornylig da han parterede [styckade] lam, eller da han inviterede førskolegruppen hjem, og havde forberedt en snak [diskussion] om skole i gamle dage for børnene. Jette mener ... han farer lidt for voldsomt frem med sine politiske synspunkter, når han fortæller meget om at børnene dengang ikke havde råd til ski-sæt, og hvor hårdt børnene arbejdede. Så falder børnene fra, medens Maren måske godt kan følge med, fordi hun er vant til det. Men når far så tilbyder at følge det op, ved at tage ud og vise børnene et gravsted, hvor nogle børnearbejdere, der døde ved en arbejdsulykke i forrige århundrede, bliver børnene meget opslugte af det, og fortæller om det i lang tid.

Den vardagliga, kulturhistoriska närvaron märks tydligast i det isländska Basun-materialet, och då är det inte någon nordisk kulturförmedling som gäller utan det är den isländska kulturskatten som skall fram. Isländska Maria – vars båda föräldrar är lärare, vilket f.ö. danska Marens far också var; en tillfällighet? – är det tydligaste exemplet. Hemma hos henne læser mor regelbundet isländska äventyr och myter för Maria och hennes

storebror. Målsättningen är, enligt föräldrarna, att förstärka den nationella identiteten samt känslan för modersmålet. (Fast på kvällen ser familjen gärna på utländska underhållningsprogram tillsammans.)

En annan typ av kulturhistoriskt inspirerade aktiviteter som förekommer regelbundet i några av de isländska Basun-familjerna går ut på att föräldrarna och barnen sjunger kvällsböner tillsammans. Sådana religiösa ritualer förekom bara i det isländska delsamplet. Det är f.ö. värt att notera att det ofta var far- eller morföräldrarna som introducerade religiösa föreställningar i familjelivet.

Vad som dock främst rättfärdigar påståendet att den kulturhistoriska närvaron är tydligast i den isländska delen av Basun-studien är att i de utomfamiljära omsorgsmiljöerna – i flera av de undersökta förskolorna och i ett av familjedaghemmen – fanns det medvetet inlagda aktiviteter (sagotimmar, diktläsning och -inläring, o.s.v.) på veckoschemat som uttryckligen avsåg att förstärka den nationella identiteten och vidareförmedla kulturarvet. I de andra ländernas förskolor – dock med ett visst undantag för Norge – rapporterades det överhuvud taget inte om kulturhistoriska ”seanser” av detta slag. Däremot förekom en hel del musei- och biblioteksbesök som i många fall torde fylla liknande historieförmedlande funktion. Det kan tolkas som att dessa pedagoger utgår ifrån en avancerad funktionsspecialisering; att ”vi” tar hand om barnets socialisation här och nu; andra (experter) får ta sig an förmedlingen av kulturarvet och den historiska ”biten”. Till grund för denna tolkning ligger, vidare, att när pedagogerna (med undantag för Island och i någon mån Norge) tar sig ordet ”kultur” i mun så syftar det snarare till ”kultivering” än till något historiskt arv. När t.ex. de danska pedagogerna talade om att barnen borde lära sig ”kultur” avsåg de civiliserat uppförande – att man t.ex. krävde av barnen att de visade varandra respekt – och knappast något annat.

Avslutningsvis är det värt att begrunda att samtidigt som barnomsorg utanför hemmet är intimt kopplad till nya familjemönster och den sociala moderniseringen så ser åtminstone de isländska pedagogerna annorlunda på sin uppgift; nämligen att de har en kulturbevarande funktion. Därmed är det inte sagt att en kulturförmedling av mera modernt slag också skulle förekomma. Men väl att märka: I inget fall tycks kulturöverföringen handla om förvaltandet av någon nordisk identitet, enbart en nationell sådan.

Sammanfattning och konklusion

Spaningen efter det nordiska och det nordiska barnet har lett fram till insikten att det finns imponerande många historiska förhållanden och beröringspunkter som skapar – eller i vart fall (under gynnsamma förhållanden) har förutsättningar att göra det – en nordisk känsla av att höra ihop, och i dess förlängning en nordisk identitet. Vi bör dock akta oss för att överdriva betydelsen av sådana beröringspunkter. På Balkan ser vi hur de har blivit källa till svårlösta konflikter. I Norden har emellertid de delade historiska erfarenheterna kompletterats av en viss värdegemenskap som har möjliggjort en nordisk samordning av så viktiga samhällsaspekter som t.ex. barn- och familjepolitik. Ett centralt inslag i denna värdegemenskap har varit uppfattningen att för stora skillnader i människors levnadsvillkor är av ondo och bör motarbetas med demokratiska medel. Även om värderingar som dessa delas av samtliga nordländer så bör de ändå inte ges ett begränsat spelutrymme. Dels därför att de ekonomiska och historiska förutsättningarna att bedriva en jämlikhetspolitik varierar mellan länderna; dels därför att den ideologiska basen på sina håll i Norden bräcklig.

Den historiska genomgången visar att den nordiska identiteten och förmodligen därför också nordbarnet i växande grad är beroende av händelser i vår omvärld, vilket sammanfaller med tilltagande globalisering. I skrivande stund är tre nordländer EU-medlemmar. I återstående två förs allt hetare diskussioner om ett eventuellt framtida medlemskap. I händelse av att alla fem kommer att ingå i EU-gemenskapen kommer troligen den nordiska samkänslan att ändras, försvagas.

Ingen känsla är stark om människor inte så gått som vardagligen bär på den och berörs av den. I denna text gjordes därför ett test, baserat på den nordiska Basun-studien, för att se i vilken mån de vuxna i den vardagliga kontakten med barnen framhöll det nordiska och stimulerade till en gemensam nordisk samkänsla. De eftergranskningar som har kunnat göras tyder på att så *inte* är fallet.

Avslutningsvis ställs följande frågor till läsaren att begrunda: I den mån som det nordiska nordbarnet finns; är det viktigt att det skall överleva i en allt mer internationaliserad samtid? Eller vill vi kanske att alla världens barn skall bli till nordbarn?

Referenser

- Björnberg, U. 1999. Familiens pligter og ansvar: Skandinaviske familier i Europa. I: Dencik, L. & P. S. Jørgensen, red. *Børn og familie i det postmoderne samfund*: 503-530. Köpenhamn: Hans Reitzels Forlag.
- Bronfenbrenner, U. 1979. *The Ecology of Human Development. Experiments by Nature and Design*. Cambridge, Ma: Harvard University Press.
- Ditch, J., Barnes, H. & Bradshaw, S., red. 1996. *A Synthesis of National Family Policies in 1995*. York: European Observatory on National Family Policies, Commission of the European Communities.
- Esping-Andersen, G. 1990. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Gaunt, D. 1983. *Familjeliv i Norden*. Malmö: Gidlunds.
- Giddens, A. 1981. *A Contemporary Critique of Historical Materialism*. London: MacMillan Press.
- Guðmundsson, G.. 1997. Norden i samtid och framtid. I: Nissen, H. S., red. *Nordens historia 1397-1997. 10 teman*:267-293. Köpenhamn: DR Multimedie
- Haas, L. 1996. Family policy in Sweden. *Journal of Family and Economic Issues* 17(1).
- Hedborg, A. 1995. Förord. I: Arve Parès, B., red. *Building family welfare. Report from a Nordic seminar on families, gender and welfare policy*: 5-8. Stockholm: Norstedts Tryckeri.
- Hoffman, K. 1997. Ekonomi. I: Nissen, H. S., red., *Nordens historia 1397-1997. 10 teman*: 155-183. Köpenhamn: DR Multimedie.
- Hultqvist, K. 1990. *Förskolebarnet. En konstruktion för gemenskapen och den individuella frigörelsen*. Stockholm: Symposion.
- Hultqvist, K. 1995. En nutidshistoria om barns välfärd i Sverige. I: Hultqvist, K. & L. Dahlgren, red. *Seendet och seendets villkor. En bok om barns och ungas välfärd*: 141-160. Stockholm: HLS Förlag.
- Jensen, C. 2002. ”Håll ögonen på Danmark!”. En debattartikel i *Dagens Nyheter*, den 11 augusti 2002.
- Júlíusdóttir, S. 1993. *Den kapabla familjen*. Göteborgs Universitet.
- Kamerman, S. B. 1991. Child care policies and programs: An international overview. *Journal of Social Issues* 47 (2):179-196.
- Key, E. 1927. *Barnets århundrade*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Kristjánsson, B. 2001. *Barndomen och den sociala moderniseringen. Om att växa upp i Norden på tröskeln till ett nytt millennium*. Stockholm: HLS Förlag
- Kristinsdóttir, G. 1998. Var och en i sin värld: Vardagsvillkor och bekymmer bland isländska 10-åringar. I: Backe-Hansen, E. & T. Ogden, red. *10-åringar i Norden. Kompetanse, risiko og opvekstmiljø*. Köpenhamn: Nordisk Ministerråd.
- Lassbo, G. 1999. Den postmoderne eneforælderfamilie i Norden, Europa. I: Dencik, L. & P. S. Jørgensen. *Børne og familieliv i det postmoderne samfund*: 479-502. Köpenhamn: Hans Reitzels forlag.
- Myrdal, A & Myrdal, G. 1934. *Kris i Befolkningsfrågan*. Stockholm: AB.
- Ohrlander, K. 1992. *I barnens och nationens intresse*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Ólafsson, S. 1989a. *The Making of the Icelandic Welfare State. A Scandinavian Comparison*. Reprint series (12). Reykjavik: Social Science Research Institute.

- Ólafsson, S. 1989b. *Lífskjör á Norðurlöndum 1986-88. Samanburður á lífskjörum Íslendinga, Dana, Finna, Norðmanna og Svía*. Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Ólafsson, S. 1999. *Íslenska leiðin. Almannatryggingar og velferð í fjölþjóðlegum samanburði*. Reykjavík: Tryggingastofnun ríkisins. Háskólaútgáfan.
- Rossi, A. S. 1987. Parenthood in transition: From lineage to child to self-orientation. I: Lancaster, Rossi, Sherrod, red. *Parenting and Childhood Across the Life Span*: 31-81. New York: Aldine De Gruyter.
- Tauberman, A.-C. 1995. Swedish family policy. Main steps and present concerns. I: Arve Parès, B., red. *Building Family Welfare. Report From a Nordic Seminar on Families, Gender and Welfare Policy*: 23-26. Stockholm: Norstedts Tryckeri.
- Therborn, G. 1993. The politics of childhood: The rights of children in modern times. I: Castles, F. G., red. *Families of Nations. Patterns of Public Policy in Western Democracies*: 241-291. Aldershot: Dartmouth.

Andra källor:

Familieydelse i Norden 1989.

Nordisk statistisk årsbok 1991.

Nordisk statistisk årsbok 1996.

Nordisk statistisk årsbok 2000.

<http://www.sub.su.se/national/t1800d.htm>. (Rosenblad, J-G & Söderholm, G.) 1800-talet och nationalismen i Sverige (besökt: 31.07.2002).

Baldur Kristjánsson
Kennaraháskóli Íslands/
Íslands pedagogiske universitet
v/Stakkahlíð
IS-105 Reykjavík, Ísland
e-post: baldurkr@khi.is